

І.С. Винокур, Д.Я. Телегін
Археологія України: Підручник
для студентів історичних спеціальностей
вищих навчальних закладів

Тернопіль: Навчальна книга—Богдан, 2004. — 480 с.: іл.

Серед надрукованих підручників ця книга посідає виняткове місце не лише тому, що подібні видання з археології взагалі з'являються дуже рідко, а й через те, що його написали видатні українські науковці-археологи. Перший автор — доктор історичних наук, заслужений працівник Вищої школи України І.С. Винокур, хоч і відзначив у 2000 р. своє 70-річчя, але й дотепер працює професором у Кам'янець-Подільському університеті та «ходить» у поле. Його численні експедиції, наукові статті, монографії, розробки проблем донині загадкової черняхівської культури та слов'ян Придністров'я становлять окремий фонд наукових досягнень в археології та стародавній історії Східної Європи.

Другий автор — доктор історичних наук, лауреат Державної премії України, професор Д.Я. Телегін — ще легендарніша постать в археологічній науці. 26 жовтня 2004 р. йому виповнилося 85 років. Незважаючи на свій поважний вік, Д.Я. Телегін досі працює провідним науковим співробітником Києво-Печерського історико-культурного заповідника, в якому організував не лише проведення археологічних експедицій, а й науково-видавничу діяльність. Усе наукове життя Д.Я. Телегіна було пов'язане з Інститутом археології НАН України, де він з 1951 р. працював завідувачем відділу кам'яної доби. У рецензії неможливо перелічити всі археологічні експедиції, які провів за своє життя Д.Я. Телегін. Він об'їздив і обходив усю територію України і навряд чи хтось, крім нього, бачив стільки археологічних пам'яток. Нині важко навіть перерахувати всі наукові проблеми, якими займався за своє довге життя Дмитро Якович: мезоліт України, дніпро-донецька неолітична культура, середньостогівська культура і пам'ятки новоданилівського типу, ямна і катакомбна культури, радіовуглецева система хронології пам'яток Східної Європи, ідентифікація археологічних культур України з індоєвропейським, угро-фінським і балто-слов'янським мовними масивами, старожитності та археологічні пам'ятки козацтва.

© І.Т. ЧЕРНЯКОВ, 2005

Так сталося, що з обома легендарними в археології авторами цього підручника мене звела доля у далекому 1959 р. Наукові постаті авторів є непересічними: один із них займався здебільшого археологією I тис. н. е., а другий — майже всією первісною археологією, а потім ще й козацтвом. Ці славні представники української археології впевнено заслуговували на серйозний статус науковців не лише європейського, а й світового масштабу. Можливо, завдяки такій надзвичайній співпраці двох видатних учених підручник з археології України, призначений для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів, виявився, на мій погляд, дуже вдалим і корисним.

Видана книга — друге видання навчального посібника цих самих авторів, який вийшов 1994 р. (Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України: Навч. посіб. — К.: Вища школа, 1994. — 318 с.).

Насамперед зазначимо, що підручник за своєю структурою відрізняється від інших подібних видань, які виходили протягом останніх 50 років. Тринадцять його розділів досить чітко окреслюють основні культурно-хронологічні теми археологічних пам'яток України, характеризуючи «предмет» археологічної науки, археологічні періоди: палеоліт, мезоліт, неоліт, мідну та бронзову добу, ранню залізну добу, античні держави Північного Причорномор'я, ранніх слов'ян, східних слов'ян середини — другої половини I тис. н. е., добу Київської Русі, середньовічну археологію Півдня України, а також пам'ятки козацьких часів.

У першому розділі важливими видаються не лише характеристика самого предмета археології, її методів і завдань з визначенням типів пам'яток, понять культурного шару, етапів археологічних досліджень, археологічної періодизації, а й опис допоміжних історичних та суміжних дисциплін. Серед останніх віднедавна чільне місце посіли статистичний метод, а також такі методи природничих наук, як радіовуглецевий та пилковий аналізи, відомості про які у студентів досить обмежені.

Цінними для вивчення археологічних пам'яток доби палеоліту та мезоліту є подані авторами

мапи, а також технологічні реконструкції з обробки та застосування крем'яних знарядь. У розділі неоліту автори не обмежилися характеристикою неолітичних культур України, а висвітлили їхній розвиток на історичному тлі зони неолітичних культур Євразії. Таку саму схему характеристики культур мідної доби автори зробили і в п'ятому розділі, де подано формальні ознаки цього періоду, пов'язаного з першим великим суспільним поділом праці. Ймовірно, автори підручника мають рацію у своєму поділі характеристик культур мідної доби за окремими регіонами: Правобережжя, Подністров'я (трипільська, гумельницька), скотарсько-землеробських племен Волині, Поділля, Закарпаття (лендельська, лійчастого посуду, кулястих амфор, полгарська, баденська), скотарських культур степової зони та Криму (середньостогівська, ямна, кемі-обінська).

Принцип зональної характеристики культур авторами збережено і в наступному, шостому, розділі «Бронзовий вік»: лісостепова зона Правобережжя України, Полісся, Волинь і Прикарпаття (гороцько-здовбицька, стжижовська, підкарпатська, середньодніпровська, шнурові культури, комарівська, тшинецька, білогрудівська, ноа), Північне Причорномор'я, Приазов'я та Лівобережжя (катакомбна, багатопружкової кераміки, зрубна, сабатинівська, білозерська, мар'янівська, бондарихінська), Закарпаття (отомань, станівська).

Дещо по-іншому автори підійшли в головному географічно-зональному принципі до викладу характеристик культур раннього залізного віку, застосовуючи, поряд із ним, метод культурно-хронологічного поділу пам'яток цієї доби. Виділяючи «Передскіфський період» з пануванням у ньому кімерійців, автори розглядають тут чорноліську культуру лісостепової зони, культури фракійського гальштату в Карпатсько-Дунайському регіоні, лужицьку, висоцьку культури Західної України. Підрозділ «Скіфія» охоплює майже всі природно-географічні зони України і характеризує окремі культурно-політичні та етнокультурні групи археологічних пам'яток: степової Скіфії, кургани простих скіфів, скіфської знаті, калліпідів, пам'ятки лісостепу, київської, східноподільської, західноподільської, волинської, ворсклинської, посульської, сіверсько-донецької локальних груп. Підрозділи «Сарматський час» та «Пізньюскіфські пам'ятки Нижнього Дніпра», «Пам'ятки пізньюскіфської культури у Криму» тільки закріплюють зміну географічно-регіонального принципу подання матеріалів, який був основним у попередніх розділах книги і нібито присутній в останніх назвах підрозділів. Хронологічне його розчленування виявилось важливішим.

Восьмий розділ підручника присвячено опису античних держав Північного Причорномор'я з детальною характеристикою Березані, Ольвії,

Тіри, Ніконія, Херсонеса, Керкінітиди, Боспорської держави, їхніх загальних напрямків у розвитку матеріальної культури, соціально-економічного та політичного устрою. Археологічні джерела античних міст Північного Причорномор'я досить детально досліджено порівняно з артефактами інших культур та окремих пам'яток навіть пізніших діб і ретельно використано авторами підручника. Прикро, що з їхнього опису випала характеристика античного культового центру Ахілла на о. Зміїному (Левке), що нині належить Україні, а за античної доби — громадянам Ольвії.

Одна з найскладніших в археології проблем пов'язана з дослідженням ранніх слов'ян, пам'ятки яких розглянуто в дев'ятому розділі підручника. Тут подано підрозділи з характеристикою зарубинецької, поянешти-лукашівської, пшеворської, латенської, липицької, черняхівської культур, культури карпатських курганів, київської культури. Логічним продовженням цього є окремий розділ, присвячений східним слов'янам середини другої половини I тис. н. е. У цьому, не менш складному, ніж попереднє, питанні автори подають характеристику ранньосередньовічних східних слов'ян V—VII ст. н. е., східнослов'янських племен періоду утворення Давньоруської держави з описом культур дніпровського Лівобережжя (волинцевська, роменська тощо).

Безперечно, важливим є розділ одинадцятий, присвячений археології Київської Русі з окремими характеристиками основних пам'яток (городища, селища, могильники), найбільших досліджених археологами давньоруських міст Київського, Переяславського, Чернігівського, Сіверського, Галицько-Волинського князівств, Болохівської землі, а також з окресленням загального характеру давньоруської матеріальної і духовної культури. Важливим моментом у підручнику є залучення нових археологічних матеріалів, особливо з території Поділля. Вони здебільшого не були раніше відомі широкому загалу студентів України.

Думаю, що одним із необхідних розділів підручника є дванадцятий — «Середньовічна археологія Півдня України» з характеристикою салтово-маяцької культури, пам'яток кочових племен степового Подніпров'я IX—XIII ст., середньовічних Білгород-Дністровського та Криму, які мають свої особливості порівняно з іншими пам'ятками середньовічної України і маловідомі багатьом дослідникам та викладачам археології у вищих навчальних закладах. Унікальним виглядає тринадцятий розділ, присвячений пам'яткам козацьких часів. Його створенню передували численні археологічні експедиції, які зумів організувати останнім часом Д.Я. Телегін. У цьому розділі на підставі писемних та археологічних

джерел, музейних зібрань зроблено науковий опис Запорізької Січі, оборонних замків-фортець, охарактеризовано економіку та побут українських козаків.

Порівняно з першим виданням «Археології України» друге має більший на 162 сторінки обсяг, а також ліпше впорядкований детальний ілюстративний матеріал, що включає 166 рисунків речей, мап розташування пам'яток, археологічних культур, різноманітних реконструкцій, а також 16 кольорових таблиць речей з їхнім описом. Як і в першому виданні, до кожного розділу підручника складено значний список рекомендованої літератури, який налічує близько 180 позицій. Підручник «Археологія України» — це дійсно науково обґрунтована книга, в якій використано величезний досвід і нагромаджені впродовж більш ніж півстоліття знання патріархів української археології І.С. Винокура та Д.Я. Телегіна. Такими книжками можуть пишатися українська археологія та вищі навчальні заклади України. Вона зроблена на найвищому науковому рівні й не поступається подібним підручникам з археології в країнах Європи.

Утім, завжди, коли знайомишся, а тим паче вивчаєш найкращі зразки, хочеться, зробити їх ще кращими. Це, мабуть, характерно для будь-якої людини, що працює у певній галузі науки чи мистецтва.

Насамперед зазначимо, що використаний авторами жорсткий географічний детермінізм навряд чи виправдав себе у всіх розділах підручника. Передусім це стосується розділу «Бронзовий вік», де в одному блоці опинилися такі різні не лише за хронологією, а й за типом господарства та етнокультурним походженням степові культури, як ка-

такимбна, багатоваликової кераміки, зрубна, сабатинівська, білозерська, мар'янівська, бондарихінська. На наш погляд, культури слід було розглядати дещо інакше, виділивши в розділі блок культур, що займали степову і лісостепову зони та генетично були пов'язані між собою чи знаходилися в тісних господарських та етнокультурних зв'язках: багатоваликової кераміки, сабатинівську, ноа, білозерську, білогрудівську. Сабатинівська, на відміну від інших культур степів, мала й інший напрямок господарства з розвиненим землеробством та кам'яним домобудівництвом.

Загалом, навряд чи доцільним у підручниках є виклад лише однієї гіпотези пояснення тих чи інших артефактів, походження культур та їхнього етногенетичного зв'язку. Підручник має пробуджувати у студентів прагнення до нового осмислення археологічних реалій, а тому необхідним є хоча б стислий виклад різних гіпотез пояснень того чи іншого археологічного явища. Це особливо помітно, скажімо, на поданні авторами видання археологічних реалій одного з найдавніших етносів України — кімерійців — лише на основі гіпотези О.І. Тереножкіна.

Зазначені зауваження — це побажання до вдосконалення подібних підручників і, можливо, стосуються написання майбутніх навчальних видань з археології України.

Підручник «Археологія України», створений І.С. Винокуром та Д.Я. Телегіним, заслуговує на найвищі оцінки та надає багатьом тисячам студентів широкі можливості в ознайомленні зі старожитностями нашої держави, які посідають одне з провідних місць у Старому Світі.

Одержано 11.10.2004

І.Т. ЧЕРНЯКОВ

І.С. Винокур, Д.Я. Телегін **Археологія України: Підручник** **для студентів історичних спеціальностей** **вищих навчальних закладів**

Тернопіль: Навчальна книга—Богдан, 2004. — 480 с.: іл.

Важливим кроком у підготовці майбутніх поколінь істориків та археологів слід визнати появу підручника для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів, написаного відомими українськими археоло-

© Ю.М. МАЛЄСВ, 2005

гами І.С. Винокуром та Д.Я. Телегіним. Перше видання «Археології України», створене цими самими авторами, вийшло 1994 р. як навчальний посібник для ВНЗ.

За минулі з часу появи навчального посібника 10 років археологія України збагатилася новим фактичним матеріалом. Ці відомості було